

Лекція 8. Драматургічний підхід І. Гоффмана

І. Гофман (1922-1982) - американський соціолог канадського походження, представник «другого покоління» Чиказької школи в соціології. 73-й президент Американської соціологічної асоціації. Найбільш значним внеском Гоффмана в соціологію є його дослідження про символічному взаємодії в ігровій формі, яке він почав в 1959 році, коли вийшла його книга «Подання себе іншим у повсякденному житті», і не припиняв протягом усього життя, розширюючи сферу дослідження. Автор оригінального драматургічного підходу в соціології, в якому ідеї символічного інтеракціонізму унікальним чином адаптуються до емпіричного аналізу соціальної діяльності.

1. Буденність та повсякденність життя як предмет соціологічного аналізу. Драматургія та повсякденність. зв'язок між соціальною реальністю, комунікацією і грою в драматургічному підході І. Гоффмана.

Буденне життя Е. Гоффман розглядає як суцільний ланцюг соціальних ситуацій, що нагадують драматичні спектаклі. Соціальні актори в них прагнуть створювати й підтримувати позитивне враження у глядачів, використовуючи декорації, костюми, виражальні елементи своєї поведінки. Керуючи враженнями інших про себе, індивід домагається вигідної поведінки щодо себе і нормальної взаємодії. Коли індивід отримує потрібну йому реакцію оточення, можна казати, що він "ефективно спроектував певне визначення ситуації й ефективно сприяв потрібному розумінню стану справ". Уміння людини ефективно спроектувати ситуацію, домогтися бажаного враження про себе та очікуваних дій інших свідчить про її **драматургічні здібності**. Це й означатиме, що вона володіє мистецтвом добиватися своєї мети, ефективно керуючи образами, враженнями інших людей за допомогою різноманітних виражальних засобів.

З ім'ям І. Гоффмана пов'язане становлення драматургічного підходу до вивчення повсякденного життєвого світу. У центрі уваги І. Гоффмана, як і А. Шюца [12], буденне життя людей, але дослідник задає нову перспективу його дослідження, в тому числі за рахунок звернення до ідей символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда, Г. Блумера та розуміючої соціології М. Вебера, але аж ніяк не без оригінальності мислення. Ракурсу, який обирає І. Гоффман для вивчення повсякденного життя, найкраще пасує **метафора театру**. Справді, з точки зору І. Гоффмана, **повсякдення** – це своєрідна театральна сцена, де кожен прагне керувати враженням, яке він справляє на інших у різноманітних ситуаціях соціальної взаємодії. Щоб справити потрібне враження, люди вдаються до широкого набору прийомів, технік, пов'язаних з презентацією себе іншим людям на публіці, які скрупульозно досліджуються І. Гоффманом методом «зміщення перспективи», що віддалено нагадує метод феноменологічної редукції. Суть його в тому, що соціолог займає позицію стороннього спостерігача, яка дозволяє заглянути «за лаштунки» соціальної нормальності, експлікуючи умови її конституювання. І світ постає як спектакль зі сценою, завісою, лаштунками, декораціями, акторами, публікою.

Метафори І. Гоффмана, проте, не є пустими, а утворюють сітку понять, які дозволяють вивчати повсякденний світ. Серед них ключовим є поняття **«виконання ролі»** (performance) під яким розуміється цілісна поведінка, яку індивід або «команда» індивідів демонструє

перед іншими (певною житейською «аудиторією») й яка впливає на них. **«Фасад»** (front) – та частина виконання ролі, яка в заздалегідь відомому вигляді постійно править учасникам взаємодії для визначення ситуації. До фасаду входять **«сценічні декорації»** – оформлення простору для виступу, **«особистий фасад»** – статусні символи, одяг, стать, зовнішність, манера говорити тощо, та **«соціальний фасад»**, під яким маються на увазі соціальні очікування, пов'язані з виконуваною роллю (приміром, адвоката чи кухаря). У цілому драматургічна постановка покликана підтвердити той вигідний образ, який хоче створити індивід чи команда індивідів, трансформуючи невидимі для публіки затрати у видимі, а тому чи не найважливішим є збереження межі між фасадом і лаштунками, куди для «глядачів» вхід зась.

2. Мистецтво «керування враженнями» в концепції І. Гоффмана.

Е. Гоффман зосереджує дослідницьку увагу на тому, що він називає **"мистецтвом керування враженнями"** {"the art of impression management"). Предметом соціальної драматургії є методи, за допомогою яких індивід у звичайній ситуації представляє себе і свою діяльність для інших; техніки, за допомогою яких він керує враженнями інших про себе; засоби, що ними він може скористатися під час свого спектаклю перед оточенням.

Коли людина опиняється у колі незнайомих, останні звичайно прагнуть віднайти адекватну інформацію про неї або використовують наявну, оскільки ці дані допоможуть їм визначити ситуацію, знати наперед, чого від цієї людини можна очікувати. Інформація про установки індивіда, його соціальний стан, професію, походження, настрої, уявлення про себе править оточенню за керівництвом до дії. Джерелом такої інформації є поведінка індивіда, його зовнішній вигляд, соціальне оточення, офіційні документи і те, що він розповідає про себе. За допомогою цих сигнальних засобів (знаконосіїв), що повідомляють інформацію про індивіда, спостерігачі уявляють, яким є індивід і як треба поводитися, щоб викликати у нього бажану реакцію.

Водночас індивід також збирає інформацію про своїх партнерів і прагне керувати їхніми враженнями про себе. Отже, відбувається взаємний обмін інформацією шляхом маніпулювання низкою сигнальних засобів (одяг, манери, словесні заяви), які всі учасники взаємодії, звичайно, уміють інтерпретувати, а також взаємоспрямоване "вироблення вражень". Так соціальне життя у драматургічному аналізі постає нескінченною "інформаційною грою". Усі соціальні актори намагаються стати її досвідченими гравцями, щоб уміти майстерно подати себе, досягти мети й одночасно правильно відгадати справжню сутність і наміри соціального партнера.

Е. Гоффман поділяє наше повсякденне правило спілкування — покладатися на "перше враження" про когось і своєю чергою намагатися справити на нього позитивне "перше враження". З розвитком взаємодії, звичайно, початкова інформація доповнюється або докорінно змінюється, але завжди легше під час першої взаємодії "взяти правильний тон", ніж змінити попереднє враження. Тому ми так ретельно готуємося до першої зустрічі з батьками коханої, до першої розмови з майбутнім керівником, до першого візиту значущої для нас людини.

У драматургічному підході до повсякденного життя припускається, що індивід виявляє себе так, щоб справити бажане враження на оточення. Експресивність індивіда (а отже, і його здатність створювати враження) складається з двох радикально відмінних видів сигнальної

активності: *навмисної виразності* (expressions given — експресії, яку він сам видає) і *ненавмисної виразності* (expressions given off — експресії, яка його видає).

Експресії першого виду — це сигнальні засоби (словесні символи та їх замітники), які цілеспрямовано використовуються індивідом з тим, щоб повідомити певну інформацію іншим. *Другий вид експресій* містить широкий діапазон дій індивіда, які ненавмисно, побічно видають його, доводячи до оточення інформацію, що підтверджує його словесні заяви або спростовує їх. Такі дії становлять мимовільну експресивну поведінку.

3. Рольова дистанція. Зміни рольових дистанцій.

У драматургічному підході І. Гоффмана, який ще розглядають як пізню версію символічного інтеракціонізму, поняття “ролі” посідає важливе місце; фактично, будь-яка дія людини розглядається як рольова поведінка.

Особливо наголошують на перформативному характері ролі. *Виконання ролі* — це демонстративна поведінка людини чи групи людей (“актори”) перед іншими людьми (“глядачі”, “аудиторія”), а також спосіб впливу на них. Таким чином, роль розкривається і набуває свого значення в певних конкретних ситуаціях. Виконання (performance) є основним терміном для аналізу людської діяльності.

Виокремлюють декілька *різновидів виконання ролей*, зокрема, залежно від ступеня віри індивіда у виконувану ним роль: це “щирі актори” (виконавці, що вірять у свою роль) або “цинічні актори” (виконавці, що не цілком “увійшли” у свою роль) [14, с. 49–54]. Для позначення дистанціювання індивіда від ролі, яку він виконує, оскільки ця роль суперечить його “Я”, І. Гоффман запропонував термін “*рольова дистанція*”. Цей термін підкреслює недостатню особистісну залученість до виконання соціально нав’язаної ролі. Е.Гоффман вважає, що для зв’язку між індивідом і роллю не притаманні ані повна свобода, ані повне поневолення. За межами будь-якої ролі залишається неповторна і безперервна особистісна ідентичність і наповнена життєва біографія. На думку Е.Гоффмана, через велику кількість ролей мало хто цілком занурений у певну роль. Для пояснення цього явища він пропонує поняття “*рольова дистанція*”, що означає ступінь відділення людини від ролей, котрі вона грає. На відміну від традиційного тлумачення виконання ролі як зумовленого очікуваннями оточення, Е.Гоффман переносить акцент на творчість актора

Рольова дистанція позначає ступінь відділення себе від ролей, які людина грає. Наприклад, якщо діти старшого віку відправляються на карусель, вони, ймовірно, розуміють, що насправді занадто дорослі, щоб отримати від цієї розваги задоволення. Єдиний шлях впоратися з цим почуттям — продемонструвати дистанціювання від ролі, недбало виконуючи під час катання на каруселі небезпечні дії. Виконуючи ці дії, діти старшого віку насправді показують публіці, що вони не настільки поглинені цим заняттям, як маленькі діти, або що якщо вони їм і поглинені, то тільки через те, що роблять щось незвичайне.

Один з ключових висновків Гоффмана полягає в тому, що *рольова дистанція є функція соціального статусу*. Люди, що мають високий статус, часто демонструють рольову дистанцію з причин, відмінних від характерних для людей на нижчих статусних позиціях. Наприклад, хірург високого статусу може проявляти в операційній рольову дистанцію, щоб зняти напругу в групі оперують лікарів. Люди нижчого статусу зазвичай займають в прояві рольової дистанції більше оборонну позицію. Наприклад, прибиральники

туалетів можуть проробляти свою роботу з м'ясним нудьгуючим виглядом. Можливо, вони будуть намагатися сказати своїй аудиторії, що вони занадто гарні для такої роботи.

4. Стигма. Аналіз фреймів

У пізнішій роботі «Стигма» (1963) [*стигматизованої ідентичності*, тобто ідентичності, яка зіпсована певною небажаною з погляду суспільства ознакою (стигмою), яка властива індивіду, виділяє його з-поміж індивідів його категорії й утруднює соціальну інтеракцію. І. Гофман розрізняє стигму, пов'язану з тілесними недоліками, дефектами, каліцтвом; стигму індивідуального характеру, наприклад, душевну хворобу; стигму раси, національності, релігії, яка може успадковуватися. У плинні моральної кар'єри стигматизованого індивіда І. Гофман особливої ролі надає «своїм» та «тим, хто розуміє». Це ще дві достатньо ситуативні категорії гофманівської концепції життєвого світу, які об'єднують тих, хто «дружно настроєні» до стигматизованого індивіда, готові поглянути на світ його очима [16].

Поняття моральної кар'єри також отримує свій подальший розвиток. І. Гофман тепер виділяє **чотири моделі моральної кар'єри стигматизованого індивіда**: перша модель стосується індивідів з уродженою стигмою, усвідомлення якими особливостей своєї ситуації відбувається одночасно з вивченням суспільних норм, які їх утискають; друга модель ґрунтується на здатності сім'ї та близьких створити певну захисну атмосферу для своїх дітей, тим самим відтягнувши момент їх знайомства з власною стигмою; третя модель є характерною для індивідів, які достатньо пізно отримали стигму чи знали про неї; і, нарешті, четверта модель описує досвід індивідів, які пройшли соціалізацію в іншому суспільстві й повинні навчитися новому способу життя [16].

Гофман (Goffman, 1963b) розглядав розрив між тим, чим людина має бути, «фактичної соціальної ідентичністю», і тим, що він насправді з себе представляє, «реальної соціальної ідентичністю». Будь-яка людина, що має між цими двома ідентичностями розрив, **«затаврований»**. За допомогою поняття «стигма» розглядаються театралізовані взаємодії між нормальними і затаврованими людьми. Природа такої взаємодії залежить від того, до якої з двох категорій належить людина.

Основні передумови. Розглядаючи велике число гофманівських робіт по взаємодії, Меннінг визначає **чотири «взаємодіючих принципи, які обмежують безпосередню інтеракцію»**

1. «Взаємодіючі повинні проявляти ситуаційну відповідність» або «практичне знання того, як вести себе в соціальних ситуаціях» Сюди належать випадки на зразок дотримання етикету в специфічних ситуаціях, - іншими словами - виконання того, що вважається доречним. Однак варто пояснити, що те, що вважається правильним, може змінюватися в залежності від ситуації.

2. Люди повинні продемонструвати відповідний рівень залученості в дану соціальну ситуацію. Наприклад, люди зазвичай не можуть здаватися розсіяними, якщо беруть участь в соціальній взаємодії.

3. Люди повинні проявляти відповідні рівні важливого неухвилення при взаємодії з незнайомцями. Тобто в ситуаціях анонімності нам належить на багато що не звертати уваги.

Ввічливе неухвага «висловлює нестійка рівновага між визнанням існування людей навколо нас і навмисним повагою до них. Ми поважаємо їх право на непривітну анонімність.

4. Взаємодіючі повинні бути доступні один для одного, інакше соціальна інтеракція повністю зруйнується.

В основі цих чотирьох передумов лежить припущення ще більш фундаментальне, назване Гофманом «умовою щастя». Це «будь-яка установка, яка дозволяє нам оцінювати вербальні дії людини не як прояв відчуженості».

Пізніше І. Гофманом задля позначення нередукованих й неконструйованих форм соціальної взаємодії вводиться нове поняття – «**фрейм**» (від англ. frame – каркас, кістяк, рама, кадр), що свідчить про певний відхід дослідника від засадничих постулатів конструктивізму.

Фундамент світу повсякденності становлять так звані первинні «**системи фреймів**» (frameworks), які не приховують жодну іншу «справжню» інтерпретацію. Але І. Гофмана цікавлять не стільки конституція «справжньої реальності» первинних фреймів, скільки можливості та шляхи її трансформації в дещо несправжнє: пародійне, ігрове, фантастичне тощо. Це можливо шляхом «перемикання», що означає реінтерпретацію діяльності, осмисленої в первинній системі фреймів, перенесення її в координати світу вимислу (сну, спектаклю, змагання тощо), або «фабрикації» – цілеспрямованого формування хибного уявлення про те, що відбувається, приміром чого може бути розіграш, експериментальне інсценування й таке інше.

Аналіз фреймів. У «Аналізі фреймів» Гофман (Goffman, 1974) відійшов від бази класичного символічного інтеракціонізму і звернувся до дослідження малих структур соціального життя (дослідження, яке використовує ідею фреймів, см. у McLean, 1998). Гофман проаналізував ситуації повсякденного життя, прагнучи виявити структури, які невидимо ними керують. Це «" схеми інтерпретації ", які дозволяють індивідам" розміщувати, сприймати, впізнавати і позначати "події в їхньому життєвому просторі і в світі в цілому. Надаючи подіям чи обставинам значення, фрейми організують досвід і керують дією, індивідуальним або колективним» (Snow, 1968, р. 464). **Фрейми** - принципи організації, які визначають наш повсякденний досвід. Вони є припущеннями про те, що ми бачимо в соціальному світі. Без фреймів наш світ був би дещо більше, ніж нерегульованим набором індивідуальних незв'язаних подій і фактів. Гонос обґрунтував інші структурні характеристики фреймів:

З гофмановського аналізу окремих структурованих дій ми можемо отримати деякі **принципові характеристики фреймів**. Фрейм розуміється не як вільне, почасти випадкове короткочасне з'єднання елементів. Швидше, він складається з встановленого набору істотних компонентів, що мають певну організацію і стійкі відносини. Ці компоненти не збираються повсюдно, як елементи якої ситуації, а завжди з'єднані, укупі складаючи систему. Стандартні компоненти мають стрункий і закінчений характер ... У будь-якому прикладі нашого досвіду присутні інші, менш істотні елементи, що повідомляють цілого деякі свої властивості ...